

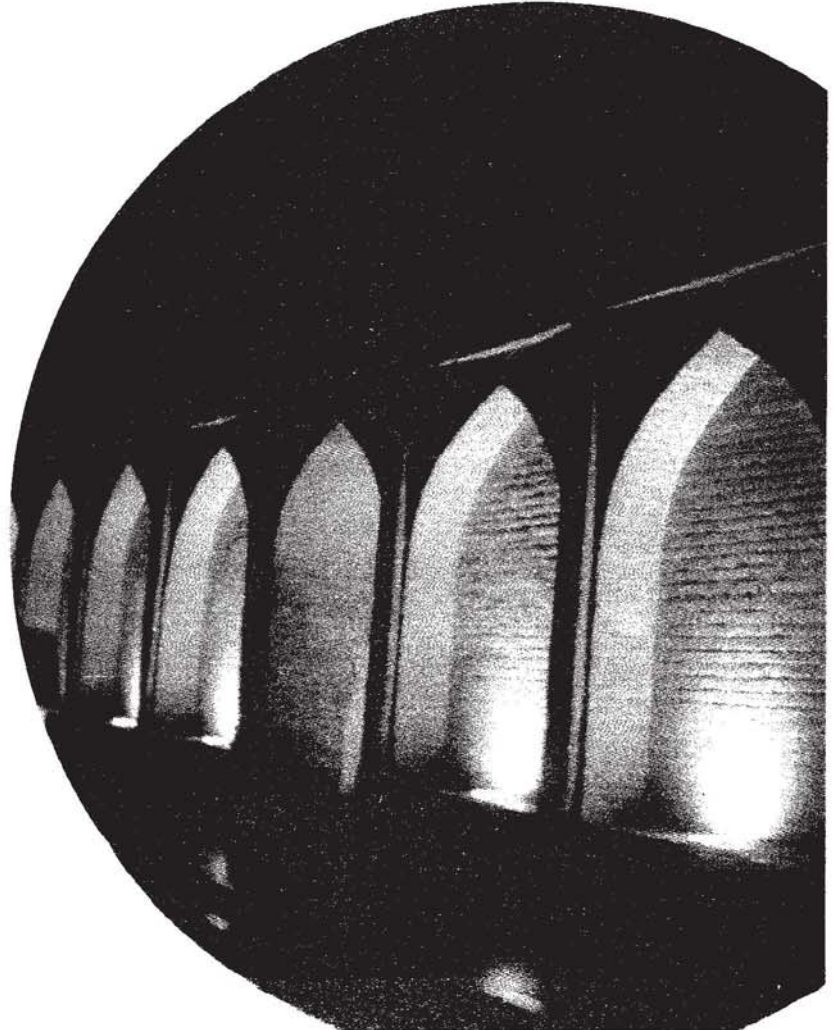
ahlakî değerler ve dindarlık

mekârim-i ahlak literatürü
bağlamında bir inceleme'

SUAT KOCA

Ahlakî değerlerden söz açılan hemen her Ayerde, maziye özlemi izhar eden sitayişkâr ifadelerin peşi sıra, zamane ahlakının nasıl da yozlaştığından yakınan kişilerin sitemkâr cümleleri takip eder birbirini. Hali hazırda ciddî bir ahlakî bunalım vardır ve bir an evvel buna bir çare bulunmalıdır! Bulunan çareler, genellikle hamasî ahlak edebiyatından öteye geçmeyen parlak laflar olduğundan, ancak günü kurtarmaya yetecek derinliğe sahiptir. Bu arada işin içine dindarlık da girmişse eğer, söz döner dolaşır, toplumda dindar olarak bilinen ve fakat dindarlığına ahlakın eşlik etmediği insanların hallerine geliverir. Gerçekten de pek çok insan, bir taraftan ibadetlerini yerine getirmede son derece titizlik gösterirken, diğer yandan bireysel ve toplumsal sorumluluklarının çok da bilincinde değildir aslında. Peki, hem dindar olup hem de ahlakî yükümlülükleri yerine getirmemek mümkün müdür; yahut dindarlık ve ahlak arasındaki bağ, ne tür bir niteliğe sahiptir?

Doğrusu (pratikte) bir kimsenin samimî bir dindar fakat ahlaksız bir kişi; tersine samimî

bir ahlak sahibi fakat dinsiz biri olması mümkündür. Zira din, bilgi ve tasdik; ahlak ise bu bilgi ile uyum içinde olan uygulama demektir. Her yerde olduğu gibi ahlak alanında da bilgi ve uygulama arasında ayrılık ve tutarsızlık olabilir. Din, nasıl düşünmeli ve inanmalıyız; ahlak ise neye meyletmeli, nasıl yaşamalı ve nasıl

Hadisler bugün olduğu gibi İslam tarihi boyunca da dinî söylemin oluşmasında çok büyük bir etkiye sahip olagelmıştır.

hareket etmeliyiz, sorusuna cevap teşkil etmektedir.² Ayrıca dinin terk edilmesinden ahlakın terk edilmesine geçiş için ancak bir tek adıma ihtiyaç vardır. Bazı kişiler bu adımı hiçbir zaman atamazlar. Hayatlarındaki çelişki bundandır. İşte bu gerçektir ki incelemeyi güçleştiren iki olgunun ortaya çıkmasına imkan verir: 'ahlaklı ateistler' ve 'ahlaksız dindarlar'.³

Diğer yandan insan dine inanmadığı halde, kaynağını dinden alan ahlak ilkelerinin geçerli olduğunu kabul edebilir. Başka bir deyişle kişi, "tanrı yoktur fakat sevgi, dayanışma vb. şeyler vardır" derse, bu onu herhangi bir çelişkiye düşürmez.⁴ Yine dine inanmayan ya da Allah'a şirk koşan insanların da ahlakî davranışlarda bulunabileceğini, dünyada yaptıkları iyi işlerin ahirette karşılığının olmayacağını ifade eden Kur'an âyetlerinden de çıkarsamak mümkündür. "Kim imanı inkâr ederse amelleri boşa gider."⁵ âyetinde ve benzerlerinde geçen 'ameller' sözcüğünün, Kur'an'ın da doğruluğunu kabul ettiği 'ahlakî eylemler' olduğu açıktır.⁶

Ancak bizim ele alacağımız asıl husus, aynı zamanda toplumsal bir müteakabiliyeti de olan bu meselenin sosyolojik tarafından sarf-ı nazar ederek, hadis rivayetlerinde ifadesini bulan dindarlığın, ahlak ile nasıl bir ilişki içinde olduğu ve bu ilişkinin nasıl bir keyfiyete sahip olduğudur.

Malum olduğu üzere, bir değerler sistemi olarak İslam, genel anlamda, iman, ibadet ve

ahlak bileşenlerinden oluşur. Bu üç unsur, aynı bütünün (dinin) boyutları olduğuna göre, bunları birbirinden ayrı düşünmek mantıksızdır. İslam düşüncesinin pratikteki (dindarlık) ideali de zaten inanç, ibadet ve ahlak alanındaki değerleri uyumlu hale getirmektir.

Diğer yandan dindarlık ve dinî zihniyet, birbirinden asla ayrılmayan unsurlar olduğu için, dindarlardan bahsedilen hemen her yerde, bu dindarlık tezâhürüne neden olan bir zihniyetten söz etmek kaçınılmazdır. Gözardı edilemeyecek bu ilişki nedeniyle dindarlığın arka planındaki zihniyeti oluşturan kaynakların üzerinde özenle durulması gerekmektedir. Bu kaynakların en başta gelenlerinden biri de hadis edebiyatıdır. Hadisler bugün olduğu gibi İslam tarihi boyunca da dinî söylemin oluşmasında çok büyük bir etkiye sahip olagelmıştır.⁷ Biz de Kur'an'da en genel anlamda iman ve salih amel temelinde işlenen dindarlık olgusunu, Mekarim-i Ahlak Edebiyatındaki⁸ bazı hadisler bağlamında⁹ ve ahlakı merkeze alarak ahlak-iman ve ahlak-ibadet ilişkisi çerçevesinde ele alacak ve rivayetlerde resmedilen dindarlık anlayışını ortaya koymaya çalışacağız.

I. Hadis Rivayetlerinde Ahlak ve İman İlişkisi

Hız. Peygamber hiçbir zaman ahlak problemini iman probleminden ayrı tutmamıştır.¹⁰ O, akideleri arı insanların ahlaklı olabileceğini ve ancak ahlaken temiz insanların bu akideleri taşıyabileceğini düşünmekteydi; bu nedenle putlara tapan bir erdemle, ahlakî umdeleri bilmeyen bir tevhidin toplumsal başarısına inanmıyordu.¹¹ Hız. Peygamber'in mesajında, ahlaksızlığın tüm teorik dayanağının putlara iman olduğu tespiti yapılmıştı.¹²

İmân, olumlu ahlakî değerlerin tam anlamıyla merkezidir. İman, tüm İslamî erdemlerin çıktığı kaynaktır ve hepsini oluşturan odur. İslam'da Allah'a ve vahyine karşı içten bir inansa dayalı olmayan hiçbir fazilet düşünülemez.¹³ Buna mukabil küfür, İslam'da olumsuz addedilen dinî-ahlakî değerlerin en kapsamlı sözcüğü olmasının yanı sıra, aynı zamanda

tüm olumsuz nitelikler sisteminin merkezî işlevini de yerine getirmektedir.¹⁴

Ne var ki iman (inanma), salt zihinsel bir iknâ olma işi değil, aynı zamanda ahlakî boyuta da sahip varoluşsal bir kanaattir.¹⁵ Bu yüzden her inanmada bir eylem başlangıcı, bir fiile geçiş vardır. İnanan kişi eğilimlerinden başlayarak alışkanlıklarını ve bütün iradî etkinliklerini inanmanın yöneldiği hedefte kullanır. Zih-nî ve hissî bir hazırlıkta kalarak eyleme dönüşmeyen bir inanma yoktur; yani hem inanıyorum demek, hem de yapmamak olmaz. Her değer yaratışı, bir inanma eseridir. Hiçbir değer fiili, yalnız bilgiyle elde edilemez.¹⁶

Bu bağlamda Kur'ân'ın 'iman' ile imanın dışavurumu olan 'salih amel'i hep birlikte zikretmesi oldukça önemlidir. Kur'ân'da iman ve salih amel sözcükleri var olabilecek en kuvvetli semantik bağ ile ve neredeyse ayrılması olanaksız bir birlik halinde birbirine bağlıdır. Salih amel, davranış yoluyla dışa yansıyan 'iman'dır. Salih amel, Allah tarafından bütün müminlere emredilen takvâ sonucu gerçekleşen eylemlerdir. Kur'ân'a göre iman edenler, içindeki imanı salih ismine layık davranışları ile göstermedikleri sürece mümin değildirler.¹⁷

Kur'ân anlayışında iman ve salih amel arasındaki bu yakın ahlakî ilişki, ne var ki öncelikli olarak ahlaka değil, kelâma konu olmuştur. Kur'ân'daki iman esaslarını kendine konu edinen kelâm disiplininin ilk problemi iman-amel ilişkisi olmasına rağmen, bu problem İslam toplumunun hicrî ilk asırda karşılaştığı 'büyük fitne' olgusu bağlamında sağlıklı bir şekilde siyasî problemlerle ilişkili olarak fikrî tartışma gündemine geldiği için, imanın ahlakî boyutunu ve ahlak ile olan ilişkisini geri plana itmiş, imanın ahlakî bir mesele olarak ele alınmasına engel olmuştur. İman, kelâmî bir mesele olarak işlenirken toplumsal, psikolojik ve ahlakî bir olgu olarak değil, mücerret bir varlık olarak düşünüldüğü insandaki yeri aranmıştır.¹⁸ İman-amel ilişkisi problemi konusundaki bu tutumlar, insan

girişimi ile yaratıcılığının gerisindeki manevî-ahlakî tutuma karşı son derece güçlü bir engel teşkil etmiş; sonuçta ahlakî tansiyonu ve buna bağlı olarak da ahlakî standartları düşüren bir iman anlayışına vücut vermiştir.¹⁹

İman-ahlak ilişkisinin hadislerdeki ifadelerine gelince, bu rivayetlerde açıkça görülür ki Hz. Peygamber her vesileyle Müslümanlarda ahlaka dayalı bir iman ve dindarlık anlayışının oluşumu için gayret sarfetmiş, deyim yerindeyse ahlakî imanın öncülü haline getirmiştir:

"Müminlerin imân bakımından en mükemmel, ahlak bakımından en güzel olanıdır"²⁰

"Hayâ imândandır."²¹ "Hayâsı olmayanın imânı da yoktur."²²

"Emâneti edâ etmeyenin imânı yoktur."²³

"Komşusu açken tok olan mümin değildir."²⁴

"Hiçbiriniz, kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe, iman etmiş olmaz."²⁵

"İmân, sabır ve müsamahadır. İmânın en faziletli ise, güzel ahlaktır."²⁶

"Üç şey kimde varsa, o kimse namaz da kıl-sa, oruç da tutsa, ben Müslümanım da dese, münafıktır: Emânete hıyânet etmek, yalan söylemek ve sözünden dönmek."²⁷

Kur'ân'da iman ve salih amel sözcükleri var olabilecek en kuvvetli semantik bağ ile ve neredeyse ayrılması olanaksız bir birlik halinde birbirine bağlıdır.

Bu hadisler bir yandan iman-ahlak birlikteliğine işaret ederken, diğer yandan dinin, ahlak içinde kuvvetli bir teşvik bulabileceğine işaret etmektedir; başka bir deyişle, "imana gel ki iyi insan olasın!" denmiyor; aksine "iyi insan ol ki iman etmiş olasın" deniyor. "Nasıl imana geyim, imanımı nasıl kuvvetlendireyim?" sorusuna cevap şudur: "İyilik yap! Allah'ı tefekkür ederek bulmaktansa, iyilik yapmakla bulmak daha kolaydır."²⁸

II. Hadis Rivayetlerinde Ahlak ve İbadet İlişkisi

Dinî ahlakı, salt aklî ahlaktan ayıran önemli farklardan biri de dinî yaşamın gereği olan ritüel ve ibadetlerin ahlakî davranışlarla bir arada değerlendirilmesidir. Aklî ahlakta ibadet sadece ahlakî davranıştan ibarettir. Ahlakî davranış dışında Tanrıyı hoşnut kılmak için yapılan fiiller ahlakî bir değer taşımazlar.²⁹ Oysa dinî ahlakta durum farklıdır. Bilindiği gibi Kur'an temelde olumlu inanç ve davranışları iki grupta toplar: 1. İman 2. Salih amel (ibadet + ahlak). Bu anlamda ibadetler ve ahlakî davranışlar

mak gibi ahlakî yükümlülüklerin ihmâlinden doğacak sorumluluğu giderebilir. Bu yüzden, mesela "Kişi güzel ahlakı sebebiyle, sıcaklarda aç susuz oruç tutup namaz kılan kimselerin derecesine ulaşır."³² "Kul, -ibâdeti zayıf olmasına rağmen- güzel ahlakı sebebiyle âhiretin yüksek derecelerine ve şerefli menzillerine ulaşır."³³ "Dul ve yoksullara yardım eden kimse, Allah yolunda cihâd eden veya gündüzünü oruçla, gecesini namazla geçiren kimse gibidir."³⁴ şeklindeki rivayetlerde ahlak, ibadetin alternatifi olarak anlaşılmamalıdır; zira ahlak ibadetin 'illet'i değil, 'hikmet'idir.

ahlak ile ibadeti karşılaştıran ve ahlakın ibadetten üstün olduğunu imâ eden bazı rivayetlerden hareketle, ahlak ile ibadet arasında kategorik bir üstünlük olduğu sonucuna ulaşmanın doğru olmayacağını da ifade etmeliyiz.

'salih amel' kategorisine girer; dolayısıyla namaz kılmak ile doğru sözlü olmak, aslında aynı kategoriye ait iki değişik eylemdir. Bununla beraber ibadet ve ahlak, kategorik olarak birbirinin yerine geçemezler. Bütün servetini Allah yolunda harcamak tek bir vakit namazın yerine geçemeyeceği gibi; geceleri kâim gündüzleri sâim olmak da hiçbir ahlakî vazîfenin ihlaline gerekçe olamaz. Bu yüzden ne ibadet ve ahlak birbirine indirgenebilir, ne de salih amelin bu iki vechesi birbirinden ayrılabilir.

Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Allah yolunda savaşmak, tüm günahlara kefârettir; ancak emânet müstesnâ. Emânet ise namazda olur, oruçta olur, abdestte olur, sözde olur ve daha önemlisi geçici olarak bırakılan şeylerde (vedâî) olur."³⁰ Haberin İbn Mes'ûd'dan mevkûf olarak nakledilen diğer tarikhinde, 'emânet' namaz, zekât, gusül, ölçü, tartı, söz ve vedâî olarak açıklanmıştır.³¹ Buna göre, Allah yolunda savaşma eylemi, -ister ahlak ister ibadet kategorisinde değerlendirilsin- ne namaz, oruç ve zekât gibi ibadetlerin yerine geçebilir; ne de sözde, ölçüde ve tartıda doğruluktan ayrılma-

Burada ayrıca, ahlak ile ibadeti karşılaştıran ve ahlakın ibadetten üstün olduğunu imâ eden bazı rivayetlerden hareketle, ahlak ile ibadet arasında kategorik bir üstünlük olduğu sonucuna ulaşmanın doğru olmayacağını da ifade etmeliyiz. Mesela Ebû'd-Derdâ'nın rivayet ettiği göre Hz. Peygamber, "Size namaz, oruç ve zekâtın derecesinden daha üstün bir şey söyleyeyim mi?" diye sormuş; sahâbe "Evet" deyince de "İki kişinin arasını düzeltmektir. İki kişinin arasını bozmak ise dinî [kökünden] kazımaştır." buyurmuştur.³⁵ Ebû Ca'fer'den gelen mürsel bir rivayette de Hz. Peygamber'e ibadetine düşkün, zengin fakat cimri bir kadından söz edilmiş, O da "O zaman onun hayrı (iyiliği) nedir ki?" buyurmuştur.³⁶ Bu rivayetlerde mutlak anlamda ahlakın ibadetten üstünlüğü anlatılmamakta; aksine, faziletin (üstünlüğün) sadece ibadet ile değil, ibadete eşlik eden ahlâkla mümkün olduğu vurgulanmaktadır.

İbadet ile ahlak arasında mutlak anlamda öncelik ve sonralıktan söz edilemese de ahlakın, ibadetlerin meşru kılınmasındaki en önemli hikmet olduğu söylenebilir. İbadetlerin ilk elde Allah'a karşı sorumluluğun gereği olduğu müsellemidir. Ancak ibadetten maksadın salt 'taabud' olduğunu düşünmek doğru olmaz. İbadetler aynı zamanda insanların birbirlerine karşı olan ahlakî sorumluluklarını hatırlatan ve insanları yüksek ahlakî erdemlere sevk eden vesilelerdir. Bu anlamda "ibadetler kendi başlarına birer gaye değil, sadece Allah'ın

hidayetini yeniden hatırlamanın vasıtalarıdır.”³⁷ Bu nedenle ibadetlerin değeri, ancak sahibini güzel ahlaka taşıyabildiği ölçüdedir. Başka bir ifadeyle, Allah ile kul arasındaki münasebetleri tanzim eden ibadetler, ahlakın yükselmesine ve ruhun yücelmesine hizmet etmiyorsa bir değeri yoktur.³⁸ Bu yüzden “Nice oruç tutan kimse vardır ki oruçtan (nasibi) sadece açıklıktır; nice (geceleri) namaz kılan kimse de vardır ki namazdan (nasibi) sadece uykusuzluktur.”³⁹ Yine bu nedenle “Kim (hem oruç tutar, hem de) yalan söylemeyi, yalanla amel etmeyi ve cahilce davranmayı bırakmazsa, Allah’ın, o kimsenin yeme-içmesini bırakmasına ihtiyacı yoktur.”⁴⁰

Ne var ki ibadetlerin metafiziksel ve aşkın boyutu ahlaka nazaran daha belirgin olduğundan olsa gerek, pratikte insanların ibadetleri ahlaka önceleyen ve hatta daha ileri giderek ahlakı önemsemeyen tavırları da gözlemlenen yaygın durumlardandır. Kimi insanlar, gündelik, haftalık, aylık, yıllık zaman dilimleri içindeki ibadetleri yerine getirirken, Allah’a karşı asıl vazifelerini yerine getirdiklerini düşünürler ve ibadet dışındaki ahlakî eylemleri/sorumlulukları hafife alırlar. Bu yüzden Müslüman toplumun her seviyesinde ibadetleri yerine getirip ahlakî sorumluluk ve yükümlülükten uzak davranışlar sergileyen birçok (sözde) dindar görmek mümkündür. Kendilerine fayda sağlayacaksa doğruya sahip çıkan, bu fayda ortada görünmüyorsa doğruyu savsaklamanın mümine verilen meşru bir hak olduğuna zımnen inanan Müslümanlar bile vardır. Bundan başka, insanları ‘bizden olanlar’ ve ‘bizden olmayanlar’ diye ikiye ayırıp ‘bizden olmayanlara’ kendileri için uygun görmedikleri davranışları reva gördükleri ve bunu bir marifet sandıkları da vâkidir.⁴¹

Buradan anlaşılıyor ki ahlakî eylem ve bunun için gerekli inanca dayalı ilkeler, pratikte, din şemsiyesi içerisinde dinin diğer alanlarındaki metafizik inançlar ve pratiklerle bazen daha da güçlenmekte, bazen de bir karışıklığa sebep olduğu için bundan zarar görmektedir.⁴²

III. Hadis Rivayetlerinde Tutarsız Dindarlık

‘Tutarsız dindarlık’tan maksadımız, iman-ibadet anlayışı ile ahlak anlayışı/yaşantısı arasında paralellik olmayan insanların durumudur. Bilindiği gibi ideal dindar, imanı ve ibadeti ile ahlakı arasında sıkı bir bağ olan kimsedir. Başka bir deyişle “Gerçek dindar, hayatın olgu, ahlak ve inanç boyutlarını birlikte gören ve yaşayan insandır. İnanç (iman) boyutu onun kişiliğinin en küçük ayrıntısına kadar sinmiş durumda olup bu boyut, onun gözünde en az diğer boyutlar kadar gerçektir. Söz konusu boyut, onu öyle bir noktaya götürür ki orada o, başkalarının belki sadece ahlakî dedikleri şeyi, iman hayatının ayrılmaz bir parçası olarak görür, takdir eder ve yaşar. Dolayısıyla onun ahlak hayatı aynı zamanda onun ibadet hayatının merkezini teşkil eder.”⁴³

Bizim burada vurgulamak istediğimiz asıl husus, dine inandığı ve kendince dinin gereklerini yapmaya çalıştığı halde, dindarlığı (dar anlamda iman ve ibadeti) ile ahlakî yaşamı arasında tutarsızlık olan insanların durumudur. Bu bağlamda mekârim-i ahlak kitaplarında Hz. Ömer’e isnad edilen şu sözler, tam olarak bu durumun ifadeleridir:

“Kişinin gece vakti tantanası –yani namazsız aldattı. Gerçek (dindar) adam, emane-

İbadet ile ahlak arasında mutlak anlamda öncelik ve sonralıktan söz edilemese de ahlakın, ibadetlerin meşru kılınmasındaki en önemli hikmet olduğu söylenebilir.

neti sahibine veren ve Müslümanların dilinden ve elinden emin olduğu kimsedir.”⁴⁴

“Kişinin tantanası hoşunuza gitmesin; aksine, kim emaneti eda eder ve insanların onurlarını (zedelemekten) sakınırsa, işte (gerçek dindar) adam odur.”⁴⁵

“Kişinin namazı ve orucu beni aldattı. Dileyen oruç tutar, dileyen namaz kılar. (Ancak) emane-

ti (eda etme ahlakı) olmayanın dini de yoktur.”⁴⁶

“Kişinin namazı ve orucu sizi aldatmasın; aksine, kişi doğru sözlü olduğu ve emaneti eda ettiği zaman (gerçek dindardır.)”⁴⁷

Hiz. Ömer bu sözlerle, ahlaka dayanan bir dindarlık anlayışını salık verirken, bunun mukabilinde ahlakın eşlik etmediği dindarlık düşüncesini de açıkça yermiştir.

İbn Mes'ûd'dan gelen mevkûf bir rivayette de yine tutarsız dindarlık resmedilmiştir:

“Dininizden ilk kaybedeceğiniz şey emanet, son kalacak şey ise namazdır. (Öyle zaman gelecek) insanlar namaz kılacak fakat dinleri olmayacak.”⁴⁸

Aynı rivayet Enes b. Mâlik tarihiyle “Dininizden ilk kaybedeceğiniz şey emanet, son kaybedeceğiniz şey ise namazdır.” şeklinde merfû olarak nakledilmiştir. Hadisi Hiz. Enes'den nakleden

İmanı, ibadeti ve ahlakı arasında tutarlılık olmayan bu kimselerin halini, tek kelimeyle 'tutarsız dindarlık' olarak nitelemek mümkündür.

Sâbit el-Bunânî (ö. 127/745), hadisin peşinden sunu ilave etmiştir: “Kimi insanlar oruç tutarlar, namaz kılarlar fakat kendilerine bir şey emanet edildiği zaman onu edâ etmezler.”⁴⁹

Dindarlık ahlak ilişkisi, esasen tarih boyunca tüm din mensupları için önemli bir sorun olagelmıştır. Mesela İncil'de Hiz. İsa'nın dilinden aktarılan şu sitemkâr cümleler, ibadetlerine ahlakın eşlik etmediği tutarsız dindarları anlatmaktadır:

“Vay halinize ey din bilgileri ve Ferisîler, ikiyüzlüler! Siz nanenin, anasonun ve kimyonun ondalığını verirsiniz de kutsal yasanın daha önemli yönleri olan adâlet, merhamet ve sadâkati ihmal edersiniz. Ondalık vermeyi ihmal etmeden esas bunları yerine getirmeniz gerekirdi.”⁵⁰

İmanı, ibadeti ve ahlakı arasında tutarlılık olmayan bu kimselerin halini, tek kelimeyle 'tu-

tarsız dindarlık' olarak nitelemek mümkündür. İslam ahlakçıları ise, sahip olduğu din anlayışı kendisini ahlaklı bir yaşama sevk etmeyen insanların halini, 'aldanma' kavramı ile karşılamışlardır. İmanı, ibadeti ve ahlakı arasında tutarlılık olmayanlar, aldanmışlardır.⁵¹

Sonuç olarak “gerçek dindar, hayatın olgu, ahlak ve inanç boyutlarını birlikte gören ve yaşayan insandır. Dindar bir kimse eğer davranışlarında ahlaklı değilse ya sahtekardır, ya da inandığı din batıldır. Ahlaksız filozof olabilir ancak ahlaksız dindar olamaz. Dindarlık mahiyeti itibarıyla dindarca yani ahlaklı olarak yaşamayı gerektirir.”⁵²

Şu halde teoride, bir insanın hem dindar olduğunu öne sürüp hem de ahlak dışı davranışlar sergilemesi bizzat dinin doğasına terstir. Pratikte, din(darlık) anlayışına ahlakın eşlik etmediği insanlar olsa da bu durum teorideki gerçeği değiştirmez; zira “bir kuramın doğruluğuna ilişkin kararı, bu kuramı oluşturanın pratiği vermez”;⁵³ başka bir deyişle fiilî davranıştan hareketle bir kuramın geçerliliği hakkında tayin edici hüküm oluşturmak, isabetli bir yaklaşım değildir.

Hadis rivayetlerinde dinî olan ile ahlâkî olan arasında gerçekte bir ayırım gözetilmemiştir. Dolayısıyla ahlâka konu olan her şey, tabii olarak dinî sayılmıştır. Bundan hareketle hadis rivayetlerinde değer yüklü önermelerin, ahlâka dayalı bir dindarlık oluşturmaya yöneldiğini, daha da ileride, dindarlık ve ahlak arasında zorunlu bir bağ kurduğunu söyleyebiliriz. Zira Hiz. Peygamber, ahlak temelli bir iman ve ibadet anlayışının oluşması için ahlakı dinin diğer iki ruknünden (iman ve ibadetten) asla ayırmamış, bizzat ahlakı bu iki ruknün bir parçası kılmıştır. Bu anlamda ahlaken eksik olan kişinin imanı ve ibadeti de eksik kalacak, ideal anlamda bir dindar olamayacaktır.

Ezcümle, ahlakîliğin meşrûiyet kazanması için dine ihtiyacı neyse, dindarlığın meşruiyet kazanması için de ahlaka ihtiyacı odur. ■

dipnotlar

- ¹ Bu makale, yazarın, "Erken Dönem Mekârim-i Ahlak Literatürünün Ahlak-Değer İlişkisi Bakımından İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezi (Ankara, 2005) çerçevesinde kaleme alınmıştır.
- ² Begoviç, Aliya İzzet, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, (Çev. S. Şaban), Nehir Yay. İst. tsz., s. 158.
- ³ Begoviç, a.g.e., s. 166 Aliya'ya göre 'ahlaklı ateist' olabilir, ancak 'ahlaklı ateizm' olamaz. Din olmadan teori ve düşünce olarak ahlak olamaz; pratikte ise ahlaklılık mümkündür. Ne var ki bu pratik ahlaklılık atalet gibidir ve hareket gücünü veren kaynaktan ne kadar uzaklaşırsa kendisi de o kadar güçsüz kalır. Netice olarak diyebiliriz ki ahlak dinin öbür halidir. [s. 167-173]
- ⁴ Aydın, Mehmet S., *Kant'ta ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı-Ahlak İlişkisi*, TDV Yay. Ank. 1991, s. 194
- ⁵ 5. Mâide 5; 6. En'âm 88; 7. Arâf 147; 3. Âli İmrân 22 .
- ⁶ Güler, İlhami, *İman-Ahlak İlişkisi*, Ankara Okulu Yay. 2003, s. 107.
- ⁷ Keleş, Ahmet, "Türkiye'de Cemâat Dindarlığının Oluşumunda Hadislerin Rolü", *İslâmiyât*, V(4), 2002, s. 126.
- ⁸ Mekârim-i Ahlak Edebiyatı ile, erken dönemde kaleme alınan üç eseri kastediyoruz: **İbn Ebî'd-Dunyâ**, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyân b. Kays Ebû Bekr, *Mekârimu'l-Ahlak*, (Tah. Yasin Muhammed Sewâs), Dâr-ı Sâdir, Beyrut, 1999; **Harâitî**, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Sehl b. Şâkir es-Sâmerrî, *Mekârimu'l-Ahlak*, (Tah. Eymen Abdülcâbir el-Buhayrî), Dârü'l-Âfâkî'l-Arabî, Kâhire, 1999; **Taberânî**, Ebû'l-Kâsım Suleyman b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutayr el-Lahmî, *Mekârimu'l-Ahlak*, (Tah. Faruk Hammâde), Dârü's-Sekâfe, Rabat, 1987. Bununla beraber başka kaynaklara da atıfta bulunulmuştur.
- ⁹ Makalede zikredilecek hadis rivayetlerini, sadece onların *işlevselliğini* merkeze alarak ele alacağımızı ifade etmeliyiz.
- ¹⁰ Burhan, Haluk, *Ahlak Ayaklanması*, Pınar Yay. İst. 1999, s. 65.
- ¹¹ Burhan, Haluk, a.g.e., s. 192.
- ¹² Burhan, Haluk, a.g.e., s. 13.
- ¹³ Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, (Çev. S. Ayaz), Pınar Yay. İst. 1997, s. 245.
- ¹⁴ Izutsu, Toshihiko, a.g.e., s. 211.
- ¹⁵ Koc, Turan, *Din Dili*, İz Yay. İstanbul, 1998, s. 18.
- ¹⁶ Ülken, Hilmi Ziya, *Bilgi ve Değer*, Ülken Yay. İstanbul, 2001, s. 330.
- ¹⁷ Izutsu, a.g.e., s. 269-270.
- ¹⁸ Güler, İlhami, a.g.e., s. 9-11.
- ¹⁹ Fazlur Rahmân, *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu*, (Çev. S. Akdemir), Ankara Okulu Yay. 2001, s. 92-93; *İslam*, (Çev. M. Dağ, M. Aydın), Ankara Okulu Yay. 2000, s. 150.
- ²⁰ Harâitî, *Mekârimu'l-Ahlak*, no: 21, s. 31; no: 49, s. 37; Taberânî, *Mekârimu'l-Ahlak*, no: 9, s. 42.
- ²¹ İbn Ebî'd-Dunyâ, *Mekârimu'l-Ahlâk*, no: 72, 73, 74, 75, s. 52-53; Harâitî, *Mekârimu'l-Ahlak*, no: 296, 297, 298, s. 108.
- ²² İbn Ebî'd-Dunyâ, a.g.e., no: 101, s. 66.
- ²³ İbn Ebî'd-Dunyâ, a.g.e., no: 278, s. 144.
- ²⁴ İbn Ebî'd-Dunyâ, a.g.e., no: 347, s. 166.
- ²⁵ Taberânî, a.g.e., no: 69, s. 65.
- ²⁶ İbn Ebî'd-Dunyâ, a.g.e., no: 59, s. 46; Harâitî, a.g.e., no: 17, s. 30; Taberânî, a.g.e., no: 31, s. 51.
- ²⁷ Harâitî, a.g.e., no: 192, s. 78; no: 190, s. 77; no: 195, s. 79; no: 198, 199, 200, 201, s. 80.
- ²⁸ Begoviç, a.g.e., s. 159.
- ²⁹ Ceylan, Yasin, "Din ve Ahlak", *Doğu Batı*, I (4), 1998, s. 105.
- ³⁰ Harâitî, a.g.e., no: 160, s. 69.
- ³¹ Harâitî, a.g.e., no: 159, s. 69.
- ³² Harâitî, a.g.e., no: 51, 52, 53, s. 38; Taberânî, a.g.e., no: 2, 3, s. 40.
- ³³ Harâitî, a.g.e., no: 61, s. 40.
- ³⁴ Taberânî, a.g.e., no: 100, s. 77.
- ³⁵ Harâitî, a.g.e., no: 385, s. 133; Taberânî, a.g.e., no: 75, s. 68.
- ³⁶ Harâitî, a.g.e., no: 592, s. 195.
- ³⁷ Garaudy, Roger, *İslam ve İnsanlığın Geleceği*, (Çev. C. Aydın), Pınar Yay. İst. 2000, s. 26, 52.
- ³⁸ Akseki, Ahmed Hamdi, Tahir Olgun'un 'Müslümanlıkta İbadet Tarihi' Adlı Eserine Yazdığı Takriz, Akçağ Yay. Ankara, 1998, s. 16.
- ³⁹ İbn Mâce, *Sıyâm* 21, no: 1690 (I/539); Dârimî, *Rikâk* 12 (s. 697); İbn Hanbel, *Musned*, II/373.
- ⁴⁰ Buhârî, *Edeb* 51 (VII, 87), *Savm* 8 (II, 228); Tirmizî, *Savm* 16, no: 707 (III, 87); Ebû Dâvûd, *Savm* 25, no: 2362 (II, 767); İbn Mâce, *Sıyâm* 21, no: 1689 (I, 539); İbn Hanbel, *Musned*, II/ 452.
- ⁴¹ Ceylan, Yasin, a.g.m., s. 106.
- ⁴² Ceylan, Yasin, a.g.m., s. 106.
- ⁴³ Aydın, Mehmet S., *Din Felsefesi*, İLVAK Yay. İzmir, 2001, s. 329.
- ⁴⁴ İbn Ebî'd-Dunyâ, a.g.e., no: 269, s. 141.
- ⁴⁵ İbn Ebî'd-Dunyâ, a.g.e., no: 270, s. 142.
- ⁴⁶ Harâitî, a.g.e., no: 162, s. 69.
- ⁴⁷ Harâitî, a.g.e., no: 556, s. 185.
- ⁴⁸ İbn Ebî'd-Dunyâ, a.g.e., no: 267, s. 141; no: 274, s. 143; Harâitî, a.g.e., no: 176, s. 73.
- ⁴⁹ Harâitî, a.g.e., no: 171, s. 72.
- ⁵⁰ Matta, 23:23; Luka, 11:42.
- ⁵¹ Bu konuda bkz. Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, (Tah. Abdurrahman Abdulhamid el-Berr), Dârü'l-Yakîn, Mısır-Mansûre, 1420/1999, s. 541-605; Gazâlî, Muhammed, *el-Kesf ve't-Tebyîn fi Gurûri'l-Halki Ecmaîn*, (Şa'rânî'nin 'Tenbîhu'l-Muğterrîn' adlı Eserinin Hâmişinde), Matbaatu'l-Mahmudiye, Mısır, 1315; İbnü'l-Cevzî, Ebul-Ferec, *Telbisü İblis*, Beyrut, 1992.
- ⁵² Bradley, F.H., *Ethical Studies*, The Clarendon Press, Oxford, 1988, s. 314-315.
- ⁵³ Pieper, Annemarie, *Etîge Giriş*, (Çev. V. Atayman, G. Sezer), Ayrıntı Yay. İst. 1999, s. 34.